

„...legyőzhetetlen távolság van élet és irodalom között”

BESZÉLGETÉS KIBÉDI VARGA ÁRONNAL

– *Kibédi Varga Áron a Hollandiában működő Mikes Kelemen Kör alapító tagja. Milyen fórumot jelentett ez a magyar irodalom számára egykor, és mit jelent ma?*

– A filológusok kedvéért egy kicsit pontosítanom kell: a szó szoros értelmében nem vagyok alapító tag, mert a kör 1951 áprilisi alakuló ülésén én nem vettem részt, csupán a második vagy harmadik összejövetelükre kaptam meghívást. Ez az időszak Magyarország történetének nagyon sötét korszakát jelentette, és ez kihatott akkori hangulatunkra, működésünkre is. A hollandiai egyetemeken tanuló körülbelül tíz magyar diák, református vagy katolikus ösztöndíjasok, mindegyike félt a másiktól, mert meg volt mindenki győződve arról, hogy a másik kommunista kém. Lehet, hogy valóban volt is közöttünk ilyen, hiszen évekkal később egyszer bementem a hágai követségre, és valóban tudták, hogy mi az összejöveteleinken mit csináltunk. Ennek ellenére le kellett győznünk a félelmünket, ha ebben az idegen világban meg akartuk őrizni a magyar kultúrához, a magyar szellemi élethez kötődő élményeinket. Aztán 1956 után megtízszereződött a létszámunk, s azóta is állandóan növekszik. 1959 óta már nemzetközi konferenciákat is rendezünk, Londonból, Münchenből, Párizsból érkeztek barátaink. Hadd emeljem ki Cs. Szabó Lászlót, akit úgy emlegetünk, mint a Mikes Kelemen Kör osztályfőnökét, vagy Czigány Lórántot, aki legbelső körünkhöz tartozott, és előadásaival, humorával, egész karakterével hozzájárult a Kör arculatának megformálásához. A 60-as évek végétől már Magyarországról, Erdélyből is jöttek előadók. Mi persze nem a hivatalos ranglista szerint hívtuk meg az embereket, és nem is csak írókat, hiszen a Kör nem kizárólagosan irodalmi profilú volt: közgazdászok, filozófusok, műkritikusok és mindenféle érdeklődésű ember megfordult nálunk. Természetesen az irodalom mindig reflektorfényben volt. 1980 óta tanulmányi napjainkon egy általunk felkért kritikus bemutat egy-egy olyan magyar író, költőt, akire nem figyelnek eléggé otthon. Így legalább tizenöt magyar író, költőt hívtunk meg: Mészöly Miklóst, Konrád Györgyöt, Krasznahorkai Lászlót, Tolnai Ottót, Lászlóffy Aladárt például. Ezek egy része megkapta a Mikes Kelemen Kör irodalmi díját, a Magyar Irodalmi Figyelőt.

– *Ön a Holland Királyi Akadémia tagja, az amszterdami református egyetemen francia irodalmat tanít, de előadott amerikai egyetemeken is. Ez a „szellemi teherviselés” nem nyomasztó a költő számára?*

– Meg lehet szokni. Az ember másfajta életformákról vagy sorsokról olvasva azt kérdezi magától, hogy lehet ezt kibírni. Számomra például ilyen sors az eszkimóké, akik mínusz 30 fokban is éppúgy tudnak örülni és szeretni vagy éppen mérgeledni, mint mi. Időnként valóban kifárad az ember. Én gyakran öt, de minimálisan három nyelvben élek. S állandóan át kell kapcsolni az egyikről a másikra. Lehet, hogy ezért lettem viszonylag szűkszavú költő, és el sem tudok képzelni olyan lavinaszerű versömlést, mint amilyen Victor Hugót jellemezte életének egy bizonyos korszakában, amikor is felkelés és reggeli közt megírt 200 sort, mert anélkül nem jött meg az étvágya, vagy nem volt kedve elkezdeni a napot.

– *Ez a költészetáradás talán mégis imponáló az Ön számára, hiszen tudományos munkásságában jelentős helyet foglal el a barokk irodalom. Verseiből viszont teljesen hiányzik az ornamentika. A költő függetlenedni tud a tudóstól?*

Az irodalomtörténet három nagy periódusa volt számomra mindig vonzó: a barokk, a klasszicizmus és a romantika. A barokknál éppen ez az óriási burjánzás izgatott: szavak és képek áradása, hatalmas érzelmi gazdagság, amely ugyanakkor mindig valamilyen vallásos mozzanattal kapcsolódik egybe. A klasszicizmus koncentrált fegyelem – azok közé a ritka nem-francia irodalomtörténészek közé tartozom, akikhez a francia irodalmon belül éppen a „legfranciább” kor, XIV Lajos korának irodalma áll legközelebb –, a barokk viszont szétfolyó és szertelen, boldogan az, mert tudja, hogy a határ megvonása nem a mi dolgunk, hanem Istené.

A romantika továbblép, nem ismer határt. Nincs izgalmasabb író, mint Friedrich Schlegel, Bettina von Armin, vagy Novalis: művészet és élet, az én és a világmindenség, minden egybefolyik. De ugyanakkor nem igazán nagy írók, nem olyan nagyok, mint mondjuk Cervantes vagy Proust, mert az irodalmat és az életet összetévesztik, nem veszik észre, hogy az irodalom az élet fűszere, alaptápláléka lehet ugyan, olyannyira hogy életünk merőben megváltozik tőle, de nem maga az élet. Bosszantó, sőt őrjítő is talán – a romantikusok belehalnak, öngyilkosok vagy hívő katolikusok lesznek –, de tény, hogy legyőzhetetlen távolság van élet és irodalom között. Aki elmegy egészen a határig, de nem tagadja, hanem játszik vele, provokálja, mint Proust vagy Cervantes, az a nagy író.

A klasszikusokban és a barokkokban van „határtudat”, a romantikusokban nincs. Ezért állnak hozzám közelebb a barokk költők, még akkor is, ha másképpen írok. Nyelvük olyan csodálatosan gazdag, hogy mindenkinek csak ajánlhatom, hogy olvassa Gyöngyösit, Zrínyit, Nyéki Vörös Mátyást.

– *Tanulmányait franciául írja, illetve franciául is, verseket azonban csak magyarul. Azért van ez vajon, mert a líra inkább az anyanyelvben gyökerezik?*

- Lehet. Az tény, hogy én mindig magyarul számolok és magyarul imádkozom. Ezzel mások is így vannak, de én még azt is hozzátenném: verseket is csak magyarul tudok írni. Van példa a világirodalomban regény- és színdarabíróra, aki kilép anyanyelvéből, és más nyelven alkot maradandót, mint például Joseph Conrad vagy Ionesco, de költőre nincs. Talán ha holland lennék, és német nyelvközegben élnék, vagy francia lennék, és spanyol nyelvközegben élnék, el tudnám képzelni, hogy az anyanyelvemhez közel álló másik nyelvbe át lépnék, de a magyarral kapcsolatban ez nem lehetséges. Egyszer hosszasan beszélgettem egy igen jelentős francia költővel, akivel elég jó barátságban vagyunk. Megmagyaráztam neki a magyar nyelv szerkezetét, s végül azt mondtam neki, hogy nem is értem, hogy tud verset írni egy annyira nem költői nyelven, mint a francia. Ő aztán visszafordította a dolgot, és elmondta, hogy ő pedig azon csodálkozik, hogy hogyan lehet magyarul verset írni, és a francia milyen csodálatos nyelv.

A vers nyelvibb, mint bármilyen más műfaj: Isten teremtette a világot, és az alapvető munkát, a megnevezést ezután a költő végzi el. A többi műfaj később jön, magyaráz, értelmez, gyönyörködtet, lelkesít.

- A szavak kimondása című tanulmányában megjegyzi: „a nyelvtan korrekt kijelentő mondatai csak közölnek..., a költő mondatai viszont nem közölnek, hanem kijelentenek és cselekszenek.” Ez a különbség talán az ihlet erejével magyarázható?

- Ihletnek is nevezhetjük. Én itt arra gondoltam, hogy a költészet egy egészen különös szóhasználat. A költő olyan dolgokat mond, olyan mondatokat ír le, amelyeket a mindennapi tapasztalataink alapján nem lehet ellenőrizni, amire egy józan, racionális ember azt mondhatja, hogy ez badarság. Már az ókorban vitatkoztak arról, éppen Platón körül, hogy a költészet hazugság.

A költészetet csak az szereti, aki elfogadja, hogy a szavakat más célból is használhatjuk, nem csak akkor, amikor tényeket akarunk közölni. A mese, a népdal is olyan nyelvhasználat, melynek hétköznapi ellenőrizhető valóság-tartalma kétes. Ezt a nyelvhasználatot performatív nyelvhasználatnak nevezném; a költő, azzal, amit mond, cselekszik, nem a mindennapi élet, hanem a képzeleti világunk szintjén teszi.

- „A főnév leszögez, az ige módosít” - írja ugyanebben a tanulmányában. A lényeg megragadása, az absztrakció csak „egy új nyelvtan” segítségével lehetséges?

- Az izgalmas dolog éppen az, hogy „új nyelvtan” nincsen. A nyelv nálunk (pl. az összes magyar ajkúnál) sokkal több, meghalad minket évszázadok óta. A nyelvet még egy Sztálin se tudja megváltoztatni. A nem-romantikus, azaz a megnevezni akaró költő problémája az, hogy a megnevezésre, a dolgok kijelentésére-megjelenítésére a főnév a legalkalmasabb. Az ige = „Zeitwort”; időhöz kötött, különböző percek és helyeket (helyzeteket) kapcsol egymás-

hoz, hiszen a cselekvés mindig átmenet, mindig a változást jelzi. A költő azért harcol, hogy megtalálja a megnevezéshez járuló igéket; vannak-e megnevező igék?

– Téged című versciklusának egyik sora így hangzik: „Nem én szólok, de kell a második személy...” A költészet tehát megszólítás és nem megszólalás?

– Az első nincs a második nélkül, csak együtt vannak. Az én feltételezi a te-t. És a te nemcsak második, hanem más is. Nemcsak a költészet, hanem minden beszéd egyszerre megszólítás és megszólalás.

Hozzátenném: az én-t az én nem ismeri. (Ki meri állítani, hogy ismeri önmagát? Gnothi szeauton: sztoikus önteltség).

Talán más beszél, amikor az én megszólal.

– „Az irodalomtörténet állandó átírása erkölcsi követelmény” – állapítja meg Az irodalomtörténet válságai című cikkében 1992-ben. Ugyanitt fogalmazza meg azt az igényt is, hogy két irodalomtörténetre lenne szükség: egy pedagógiai célzatúra és egy esztétikai jellegűre. Mi volna ezekre a kérdésekre mai válasza?

– Véleményem azóta nem változott. Írásom az ellen az illúzió ellen készült, amely szerint a kommunizmus bukása után végre meg lehet majd írni a magyar (vagy bármilyen más) irodalom „valódi” történetét.

Ami a pedagógiai jellegű irodalomtörténetet illeti, ott arra gondolok, hogy irodalomtörténeteket nagyon sokszor iskolásoknak írnak; a 12–18 évesek gondolatvilága, tapasztalata egészen más, mint a felnőtteké. Nem arra gondoltam, hogy a fiatalokat meg kell óvni káros erkölcsi hatásoktól, az effajta finomkodásoknak a mai televíziós és olcsópornósajtós világban már nincs sok értelme, hanem inkább arra, hogy az irodalom sok olyan témát és gondolatot dolgoz fel, ami egy fiattól még távol áll, amivel kapcsolatban még semmiféle tapasztalatot nem szerzett.

A politikai-nemzeti ihletésű irodalomtörténetek mellett szükség van pl. pszichoanalitikus, formalisztikus és esztétikai perspektívákban megfogalmazott irodalomtörténetekre is. Sokfajta irodalomtörténetre van szükség, mert a múltat senki sem ismeri tökéletesen és kimerítően, a múltat tehát mindig újból át kell írni. A nagybetűs Történelem nem létezik.

– És nagybetűs Költészet létezik-e? S ha létezik, hol a helye a kulturális tevékenységek között?

– Amióta rendszeresen hazajárok – a 60-as évek óta – érdekes jelenséget figyeltem meg. Akkoriban, ha az ember bement egy könyvkereskedésbe, akár vidéken is, már a bejáratnál József Attila-, Pilinszky-kötetek fogadták. A költészetnek kiemelt helye volt a könyvesboltban. Az utóbbi években mind hátrább kerülnek, mind kevesebb költőt tart a könyvkereskedő, mert az emberek nem vásárolják. Azt hiszem, ez világjelenség, ugyanezt láttam Párizsban, és

a hollandok is erre panaszkodnak. A vers egyik fontos tulajdonsága az, hogy miközben olvassuk, a költőt is halljuk, mintha hangosan beszélne. Ezt szolgálja a rím, a ritmus, egyáltalán a kötött beszéd. A verset hallani kell. Ha oralisan lehetne továbbadni, nagyszerű jövője lehetne a költészetnek.

- *A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1995-ös Tanulmányi Napjainak nyitóelőadásában tette föl a kérdést: van-e posztmodern anarchia után posztmodern etika? Van-e neofiguratív, narratív elkötelezettség? A kérdésekre adott válaszok itt és ma is aktuálisak?*

- Közép-Európában, a kommunizmus bukása után ez a kérdésfeltevés különösen aktuális, még akkor is, ha a kommunizmusban nem hitt senki. Most kell komolyan megkérdezni, hogy tulajdonképpen miért nem hitt senki. Posztmodernizmus szerintem annyit jelent, hogy megszűnik a (kollektív) jobb jövőbe vetett hit, az állandó haladás mítosza, az idő irányt vesztett. Ez nem anarchia, hanem új feladat és kihívás: az ember nem tud megenni erkölcsi döntések nélkül, naponta tudnunk kell, hogy mit tart(hat)unk jónak, mit rossznak, és ezt, ha már kollektív mítosz nincsen, magánvilágunk narrációin kell kitapogatnunk, megtudnunk.

1997. május 6.

Emlékei Erzsébet-Nobel Iván

